

УДК 343.102

О.О. ЮХНО, канд. юрид. наук, доц., Харківський національний університет внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МОВНИХ І ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ПРИ ОБРАНІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ

Ключові слова: мовні та психологічні знання, тактика, слідчі дії

За дослідженням цивілізаційним витвором людського існування є ідея права, яка знаходить своє виявлення у всіх досягненнях суспільства на шляху його розвитку. Ці досягнення, результати правової діяльності суспільства, називають правовою культурою. Як зазначає С.Р. Станік, до характеристики правової культури слід віднести загальний стан юридичних справ у суспільстві, синтез правових цінностей, які відповідають рівню досягнутого правового розвитку суспільства і особистості [1, с.5]. Осягнення правової культури і правопорядку, за визначенням А.Ф. Крижанівського, не може не враховувати існування у суспільстві негативних правових і кримінологічних явищ – недосконалого законодавства, правового нігілізму і правового цинізму, злочинності та інших правопорушень і тих правових режимів, які не підтримують якість правової культури, а знижують рівень правового порядку у суспільстві [2, с.142–143]. Загальні знання особистості доповнюються знаннями про норми права та моралі. Останні самі по собі є недостатніми для підвищення правосвідомості. Якщо норми права і моралі вказують на правила, якими слід керуватися особі, то інші знання показують, як досягнути того, щоб та чи інша особа дійсно виконувала такі правила у своїй поведінці.

Сучасні підходи до принципів слідчої діяльності не можливі без удосконалення та під-

вищення професійних знань працівниками слідчих підрозділів органів внутрішніх справ. Як зазначає О.М. Костенко, одним із важливіших чинників у системі розслідування і попередження злочинів поряд з діяльністю державних і громадських органів є безпосереднє спілкування між громадянами. Від того, як при цьому будуть використовуватись регулятивні засоби, у більшості залежить ефективність усієї системи досудового розслідування. Модель поведінки і спілкування особи відбувається у двох діалектично пов'язаних аспектах: соціологічному і психологічному. Спілкування у соціологічному аспекті – це є взаємодія між особами через обставини. Спілкування у психологічному аспекті – це є взаємодія між особами через психологічні образи, тобто у сфері психіки, свідомості людей [3, с.108–109]. Працюючи над удосконаленням правових, мовних, філологічних знань, психології злочинця тощо, слідчий повинен володіти сучасними знаннями понятійного апарату самого злочину, формами і методами його розкриття і розслідування, які є системою, що підпорядковується дії певних закономірностей та які відрізняються за суттю, вихідними засадами, динамікою формування та функціонування. Як зазначає О.М. Литвинов, вони зазнають впливу окремих факторів соціального середовища, психологічних підструктур особистості, її мотиваційної сфери тощо, вони динамічно трансформуються і впливають на інші елементи механізму індивідуальної злочинної поведінки. Конкретна життєва ситуація є однією з основних детермінант поведінки й водночас опосередковується психологічними структурами особистості.

Результатом взаємодії й розвитку всіх вищезазначених елементів щодо дослідження є конкретний акт поведінки – злочин. Він підкреслює, що будучи, по суті, процесом зміни зовнішнього середовища, цей акт становить складне психофізіологічне явище, в якому сконцентровані всі психічні й фізичні потенції індивіда. Найбільш досконало, на нашу думку, О.М. Литвинов дослідив структуру механізму індивідуальної злочинної поведін-

ки особи і зробив такі висновки, які необхідно підтримати: по-перше, під механізмом індивідуальної злочинної поведінки в загальному вигляді слід розуміти ідеальну модель взаємодії особистості й зовнішнього середовища, результатом якої стали підготовка, замах чи вчинення злочину; по-друге, злочинна поведінка обумовлюється як особистісними, так і ситуаційними факторами і є результатом їхньої взаємодії. Особисті властивості й особливості ситуації, взаємодіючи, впливають один на одного й на поведінку. В результаті виникає циклічний процес безперервної взаємодії й перетворення, в якому суб'єкт, діяльність і ситуація обумовлюють один одного; по-третє, вивчення структурних складових механізму індивідуальної злочинної поведінки дозволяє виділити основні суб'єктивні та об'єктивні явища, взаємодія яких і розкриває сутність функціонування цієї системи. Ці суб'єктивні та об'єктивні явища є елементами названого механізму, які беруть участь у генезисі поведінки на всіх етапах її розвитку. До основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, на його думку, варто віднести умови морального формування особистості, мотивацію, конкретну життєву ситуацію, прийняття рішення про вчинення злочину й сам процес вчинення злочину (акт поведінки) [4, с.31–34], що ми підтримуємо.

На законодавчому рівні визначено, що працівники державних, правоохоронних органів, зокрема, органів внутрішніх справ, повинні вести службове діловодство і спілкуватись на державній мові. Для України державною мовою є українська, всебічний розвиток і функціонування якої забезпечуються державою в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Ця юридична конструкція визначається Конституцією України (ст.10), Законами України «Про мови в Українській РСР» (ст.2), «Про національні меншини в Україні» (ст.8) та деякими іншими законодавчими і нормативними актами. Однак чинне національне законодавство визнає можливість існування в державі й інших мов, зокрема, мов національних меншин, що набу-

ває в нашій країні певного правового статусу. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує й той факт, що поряд з українською мовою закон дозволяє використовувати в роботі державних органів, громадських об'єднань, підприємств, установ та організацій мови громадян тих національностей, які становлять більшість населення певної місцевості (ст.3 та ст.8 зазначених Законів). На підставі цього перед працівниками слідчих підрозділів певних регіонів, де до цього службове діловодство та ділове мовлення здійснювалося на російській мові, продовжує стояти завдання подальшого удосконалення оволодіння державною мовою, а на території проживання національних меншин, їх мовами (Крим, окремі регіони Західної України де розповсюджені мови держав Європи та ін.), що удосконалить взаємовідносини з населенням, тактику щодо вибору слідчих дій і підвищить ефективність розслідування злочинів. В свою чергу, вимоги ст.19 чинного Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) вимагають проводити розслідування кримінальної справи на українській мові або на мові більшості населення даної місцевості. В свою чергу, частина друга цієї статті зазначає, що особам, що беруть участь у справі і не володіють мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною мовою і користуватися послугами перекладача в порядку, встановленому цим Кодексом. Згідно частини 3 цієї ж статті слідчі і судові документи, відповідно до встановленого КПК порядку, вручаються обвинуваченому в перекладі на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє [5, с.19]. В новому КПК ці питання регламентуються статтею 29 «Мова, якою здійснюється кримінальне провадження».

У своїй професійній діяльності слідчому найчастіше необхідно звертатись до культури мовлення, паралінгвістичних, екстралінгвістичних і психологічних знань, як джерелу інформації. У цьому відношенні слідча діяль-

ність повинна спиратись, в першу чергу, на знання закономірностей загальної, судової та правової психології, зокрема, на сучасні їх досягнення. В свою чергу, необхідно зазначити, що у правозастосовній діяльності слідчих мова здатна підкреслити характеристику не тільки особи співрозмовника, але й його психічного стану в конкретній обстановці, або після певних подій. В той же час мова для слідчого стоїть на першому місці як знаряддя розшуку, ідентифікації злочинця [3, с.6]. У зв'язку з цим слідчому необхідно знати та постійно працювати над питаннями удосконалення і використання в правозастосовній діяльності мовних, лінгвістичних, філологічних, психологічних та інших різновидів знань. Без цього професійно і ефективно виконувати свої обов'язки він не зможе.

Слід дослідити проблему щодо використання слідчим у практичній діяльності співвідношення мовних і немовних ознак особи та зробити висновки: чи можна, маючи відомості лише про мову конкретної особи, встановити уяву про її фізичний облік? Відповідним чином, прямого взаємозв'язку між кореляцією мови і зовнішністю особи встановити не можливо. В той же час у мові мають відображатись деякі особливості темпераменту, характеру й інші особливості, що проявляють себе в манері особи триматися у присутності інших, вести себе відповідним чином. Наприклад, нерішуча, сором'язлива особа розмовляє відповідним чином, що є характерним для неї: сутулиться, відводить очі, розмовляючи, червоніє та ін. Бувають і більш складні залежності. Особи з тими чи іншими наявними фізичними вадами (наприклад, сліпі) мають тенденцію в своїй поведінці як би компенсувати свій дефект, тримаючись надмірно впевнено, розмовляють із зайвою експресією, інколи роздратовано.

Загальновідомо, що особи з дефектом слуху не співрозмірюють гучності своєї мови та найчастіше всього розмовляють голосно, а крім цього, характерною особливістю їх мови, є її монотонність. У той же час є випадки, коли слідчий може лише по деяких зовнішніх

ознаках (за рахунок логічного мислення і зорового спостереження за мовними паузами) зробити висновок про особу, яка знаходиться перед ним. Або в іншій ситуації, коли по присутній людині він може зробити висновок, що вона досягла відповідного віку, що доповнюється ще й її, наприклад, фізичною повнотою і побудовою «конституції» тіла та супроводжується задишкою, а все разом вказує на певний вік та фізичний стан такої особи. Можна визначити ще декілька особливостей щодо подальшого удосконалення, розвитку і використання мови та певних інших знань. Слідчому доцільно контролювати свою мову і в кожній конкретній ситуації обирати ті слова, що найбільше підходять. Так, при розмові слідчий повинен володіти правильним вибором і доцільністю використання мови, але найбільш ефективним буде диференційне використання тієї лексики, в тому числі професійної, якою володіє співрозмовник. Наприклад, з фінансистом – намагатись його професійною мовою, а при розмові з професійним злочинцем він може показати і знання «блату». В той же час вчені А.Р. Ратінов, А.А. Леонт'єв, А.М. Шахназаров, В.І. Батов та ін. вважають що слідчий і оперативний працівник повинні знати «блат», але повинні використовувати його лише у виняткових випадках при розмові в ході наприклад вибору тактичного і психологічного підходу до особи. В той же час це не стосується обставин при виконанні оперативно-розшукової комбінації чи операції тощо, при яких його використання навпаки доцільно, але це повинно визначатись індивідуально, в залежності від завдань які стоять. Слідчому необхідно напружувати вміння адекватно сприймати мову співрозмовника з тим щоб поставити себе на його місце і сприйняти в його мові те що хотіла вкласти в неї особа, а не те що слідчий сам собі мав на увазі, застосовуючи ті ж слова та вживаючи ті ж висловлювання [6, с.34–41]. Чим вище професіоналізм слідчого, тим об'єктивніше повинно бути його розуміння мови співрозмовника, тим менше він буде витрачати часу на досягнення ефектив-

ності та результатів спілкування. Ми підкресливали, що слідчий повинен розмовляти з кожною особою ніби то на його мові. В той же час це не означає що він повинен ставати на рівень співрозмовника, не розмовляти так як би ця особа розмовляла на його місці. Слідчий особа офіційна і він повинен при спілкуванні витримувати певну «дистанцію», не допускати фамільярності та взагалі лишнього «зниження» у мовному відношенні. Це стосується і випадків коли слідчому необхідно спілкуватися з особами, які за своїми професійними, освітніми, адміністративними, управлінськими та іншими ознаками вищі за нього. В таких випадках не слід намагатись «з'єднатися» з співрозмовником у мовному відношенні, бо це буде призводити до комічного ефекту і буде дискредитувати його в очах цієї особи. В цілому слід враховувати, що мова надає можливість для досить тонких соціальних і соціально-психологічних градацій, коли вже саме звернення (без офіційності) може відобразити цілу гаму відношення та завдати психологічний «тон» усій подальшій співбесіди. Слідчий, який вільно володіє всіма цими відтінками, полегшує собі професійну діяльність, підвищує її якість та ефективність.

За дослідженням В.І. Батова сучасне і досконале дослідження дозволяє за допомогою методів аналізу змісту (контент – аналізу) звернути увагу на той факт що при плануванні і реалізації, наприклад неправдивої дачі свідчення, у такого суб'єкта кримінального судочинства виникають певні мовні труднощі, при цьому він штучно актуалізує і виділяє слова які він досить часто використовує у своєму повсякденному спілкуванні, а також у його індивідуальній мовній практиці, зокрема у тому соціально злочинному середовищі в якому він спілкується чи включений [7, с.37]. Крім цього знання специфіки мови раніше засуджених та психології допоможуть працівникам слідчих і оперативних підрозділів при розвідувальному опитуванні для попереднього встановлення чи є «фігурант» оперативно-розшукової розробки осудною особою,

що в подальшому встановлюється і підтверджується разом зі слідчим тощо. В ході використання вказаних знань необхідно залучати перекладачів, відповідних фахівців як у якості консультантів, так і для проведення необхідних освідчень, досліджень, а в майбутньому разом із слідчим і експертиз.

Слідчому нададуть практичної допомоги наступні знання екстралінгвістики щодо спілкування між окремими особами за допомогою засобів жестів та міміки, і зокрема: 1) жести оцінки – почісування підборіддя, витягування вказівного пальця впродовж щоки, вставання під час бесіди та ходіння; 2) жести впевненості – з'єднання пальців руки у купол піраміди, розкачування на стільці, 3) жести знервованості та невпевненості – заплетення пальців рук, щеплення долоні, постукування по столу пальцями, тримання за спинку стільця перед тим як присісти на нього та ін.; 4) жести самоконтролю – руки зведені за спину, одна при цьому стискає іншу, поза людини яка сидить на стільці та вчепилась руками у підлокітник та ін.; 5) жести очікування – почісування долоні, повільне обтирання мокрих долонь об тканину; 6) жести заперечення – схрещенні руки на грудях, відсторонений назад стан тіла, потирання кінчика носа та ін.; 7) жести привабливості – прикладання рук до грудей, періодичне доторкування до співрозмовника та ін.; 8) жести домінування – жести, пов'язані з виставленням великих пальців руки напоказ, різкі розмахування рук зверху до низу та ін.; 9) жести нещирості – жест прикриття рукою рота, доторкування до носа які свідчать чи про неправду, чи сумнів у чому-небудь, повернення стану в сторону співрозмовника, погляд який бігає та ін. Інформація яка виявляється у певних індивідуальних жестах, як зазначає В.Н. Панферов, в більшості випадків допомагає при впізнанні однієї особи іншою тощо [8, с.94]. Вміння розуміти жести, які найчастіше використовуються людьми, дозволить слідчому більш професійно виконувати свої службові обов'язки. Таким чином слід зробити висновок, що використання культури мовлення, паралінгвістичних,

екстралінгвістичних, психологічних і правових знань удосконалив вибір тактики для проведення певних слідчих дій, впливатиме на ефективність діяльності слідчого по прогнозуванню відповідних слідчих заходів, і взагалі підвищить імідж працівника слідства. В той же час підняті проблеми не є остаточними, підлягають додатковому дослідженню або науковому вивченню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Станік Р. С. Динаміка правової культури : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Р. С. Станік. – Одеса, 1999.
2. Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія / А. Ф. Крижанівський. – О. : Фенікс, 2006. – 196 с.
3. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм

криминального поведения) / А. Н. Костенко. – Киев : Наук. думка, 1986. – 128 с.

4. Литвинов О. М. Структура механізму індивідуальної злочинної поведінки / О. М. Литвинов // Право і безпека. – 2008. – № 1. – С. 31–34.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х. : Одісей, 2012. – 256 с.

6. Леонтьев А. А. Речь в криминалистике и судебной психологии / А. А. Леонтьев, А. М. Шахнарович, В. И. Батов. – М. : Гл. ред. вост. лит-ры изд-ва «Наука», 1977. – 62 с.

7. Батов В. И. О частном анализе альтернативных сообщений / В. И. Батов // Методические проблемы контент-анализа. – 1973. – Вып. 2. – 62 с.

8. Панферов В. Н. Роль выразительных движений человека в процессе опознания / В. Н. Панферов // Вопр. судебной психологии. – М., 1971. – С. 94.

Юхно О. О. Теоретичні та практичні аспекти використання мовних і психологічних знань при обранні тактики проведення слідчих дій / О. О. Юхно // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 1120–1124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12joorcd.pdf>

Показано, що використання культури мовлення, паралінгвістичних, екстралінгвістичних, психологічних і правових знань удосконалює вибір тактики для проведення певних слідчих дій.

Юхно А.А. Теоретические и практические аспекты использования языковых и психологических знаний при избрании тактики проведения следственных действий

Показано, что использование культуры речи, паралингвистических, экстралингвистических, психологических и правовых знаний совершенствует выбор тактики для проведения определенных следственных действий.

Juhnno A.A. Theoretical and Practical Aspects of Language and Knowledge of Psychological Tactics in the Election of the Investigation

It is shown that the use of speech, paralinguistic, extra-linguistic, psychological and legal knowledge, improving the choice of tactics for carrying out certain investigative actions.